DE
JULIANO IMPERATORE
CHRISTIANISMI CONTEMTORE
ET OSORE.

COMMENTATIO,

QVAM

AD POTESTATEM

LITERAS ANTIQVAS IN ACADEMIA TUBINGENSI DOCENDI

RITE IMPETRANDAM

DIE OCTOBRIS MDCCCXLIV

PUBLICE DEFENSURUS EST

VILH. SIGM. TEUFFEL,

PH. DR. ET ART. LIB. M.

ADIECTAE SUNT XII THESES.

TUBINGAE,

LITERIS FUESIANIS.

1844.

Qvum Augustus Pauly, vir ornatissimus mihiqve benevolentissimus, me rogaret, ut qvae operi ab ipso edito *(Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft)* insererentur de Juliano imperatore conscriberem, libenter id me facturum pollicitus sum, iam dudum cupidissimus hunc virum propius cognoscendi, qvi in rerum historia tam insignem locum teneret ac de cuius ingenio factisque tantopere discreparent iudicia et sententiae. Cui promisso staturus qvum Berolini studiis incumberem ad eam rem pertinentibus, haec scribendi occasio oblata est. Itaqve qvum iam nihil ad manum esset recentius et ad perficiendum paratius, hanc rem elegi, qvam publicae disputationi subiicerem, sperans simul, eam esse talem, ut qvam plurimi eam sua attentione non indignam aestimare possint, praesertim si ex Juliani rebus id potissimum exponerem, qvid ille de christiana religione sensisset qvidqve in eam fecisset. Scivi qvidem, me materiam tangere non modo a multis (ut Rechenberg, Henke, Mücke, Herwerden, Wiggers) singulariter tractatam, sed a praestantissimis qvoqve eorum scriptorum, qvi de omnibus Juliani rebus egerunt, ut Gibbonio, Neandro, Schlossero, fusius expositam. At videbantur superesse haud pauca, qvae aut ex fontibus nova afferre, aut aliter qvam ab illis factum erat, enarrare vel diiudicare pos-

sem. Qvare haud supervacaneum duxi, eandem rem denuo tractare, qvod ita instituturus sum, ut

primum Juliani imperatoris ea dicta et facta exponam, ex qvibus eum christianam religionem in contemtu habuisse eluceat,

deinde caussas afferam, qvibus permotus illam sibi contemnendam putaverit,

postremo enarrem, qvo modo idem ex eius contemtu delapsus sit in eius metum et odium, ac qvibus rebus id manifestarit.

I.

Julianus qvum eo aetatis provectus esset, ut ipse de rebus gravioribus iudicare et qvod melius videretur eligere posset, et ubi primum cognovit philosophiam neoplatonicam cum antiqva Graecorum religione arctissime coniunctam, utramqve amplexus est relicto christianismo. Cuius rei caussam indagaturis respondent scriptores christiani (ut THEODORET. III, 3, p. 126 C, cf. AUGUSTIN. de civ. D. V, 21), eum dominandi studio abreptum illud fecisse; narrant enim Maximum philosophum, cuius potissimum opera Julianus ad Deorum cultum traductus est, huic praedixisse, fore ut aliqvando imperium nancisceretur. Qvam tamen fabellam ex illius aevi moribus et ingenio fictam esse facile est ad intelligendum; nam qvi hoc primus narravit, magicis artibus, qvas exercuisse dicitur Maximus, futura praedici posse ipse videtur credidisse. At non opus erat mago aut monitore, ut Julianus, si qvidem volebat, in regni exspectationem adduceretur; qvum enim Eusebia, Constantii imperatoris uxor, sterilis videretur (qvamqvam postea partum edidit, sed post mortem demum mariti), solus frater Gallus obstitit, qvominus Julianus pro successore Constantii haberetur, et qvam facile evenire poterat, ut Gallus iram aut invidiam imperatoris suspiciosi in se converteret (qvod postea accidit) aut alio casu oppri-

meretur. Sed Julianus de imperio non cogitabat; omnes eius cogitationes in hoc unum habebat intentas, ut qvam plurimum doctrinae et sapientiae sibi pararet; totus erat in philosophia, cuius fontes diu ipsi negatos iam primum haurire licuit, tantoqve eam ardore amplexus est, ut qvum Athenis Mediolanum ad Constantii aulam venisset, risui esset viris semivirisqve aulicis (ad Ath. p. 274 CD) et ut ob eam ipsam caussam Constantius Caesaris dignitatem in eum transferre minus dubitaret, qvia parum periculi metuendum videbatur ab eo, qvi esset *νέος καὶ τὸ ἦθος ἁπλοῦς καὶ λόγων ἀσκήσει τὸν ἅπαντα βίον ἐσχολακὼς καὶ πραγμάτων παντάπασιν ἄπειρος* (Zos. III, 1, 7), qvorum cognitionem non adeo neglexisset Julianus si cogitasset de imperio, cuius tamen splendore nunqvam captus est. Accedit qvod christianismum retinens longe pauciores inimicos habuisset ideoqve cum multo maiore vi imperium exercere potuisset. Si regnum appetiisset, id potius ei agendum fuisset, ut episcoporum favorem sibi conciliaret Athanasii doctrinam profitendo, cui pleriqve favebant, qvamvis Constantius arianismi amicus esset Athanasiumqve et alios huius generis episcopos in exsilium mitteret. Sed nil agunt qvi hoc modo explicare student Juliani defectionem; transiit ad graecam religionem hac potius de caussa, qvia illa ei videbatur esse melior rectiorqve. *A rudimentis pueritiae primis,* Amm. inqvit (XXII, 5, 1, cf. Greg. N. or. III, p. 61 C), *inclinatior erat erga numinum cultum paulatimqve adolescens desiderio rei flagrabat.* Qvum enim scriptores Graecorum veteres, Homerum praecipue, ardentissime amaret, facile pueri animus Deos qvoqve Homeri caeterorumqve dili-

gere assvevit; sed idem ingenue adhaesit christianae religioni, qvum circumdatus a praeceptoribus eam profitentibus et per totam adolescentiam in custodia habitus Deorum cultum nisi ex libris non novisset. Jam tum semet ipso inscio hellenismum amantis animo non satisfecit christiana doctrina, qvalem suo tempore videbat esse. In hac enim multum qvidem magnaqve cum vehementia disceptabatur de vanis inanibusqve definitionibus et distinctionibus, sed de iis, qvae ad hominem proxime attinent, nullus paene sermo erat, et in sacris qvoqve suis libris ea tantum pro gravibus habebant et qvasi sola videbant, qvae ad stabiliendam aut refellendam aliqvam opinionem dogmaticam referenda essent. Ita accidit, ut novi qvidqvam invenisse sibi videretur Julianus atqve id, qvod dudum exoptarat, qvum incideret in Maximum philosophum: *ἀκούσας ὑπέρ τε θεῶν καὶ δαιμόνων καὶ τῶν ὡς ἀληθῶς τὸ πᾶν τοῦτο καὶ πεποιηκότων καὶ σωζόντων καὶ τί τε ἡ ψυχὴ καὶ πόθεν ἥκει καὶ ποῖ πορεύεται καὶ τίσι βαπτίζεται καὶ τίσιν αἴρεται καὶ τίσι καθέλκεται καὶ τίσι μετεωρίζεται καὶ τί μὲν αὐτῇ δεσμὸς, τί δ' ἐλευθερία καὶ πῶς ἂν γένοιτο τὸ μὲν φυγεῖν, τοῦ δὲ τυχεῖν, — ἁλμυρὰν ἀκοὴν ἀπεκλύσατο ποτίμῳ λόγῳ καὶ πάντα τὸν ἔμπροσθεν ἐκβαλὼν ὕθλον ἀντεισήγαγεν ἐις τὴν ψυχὴν τὸ τῆς ἀληθείας κάλλος ὥσπερ ἔις τινα μέγαν νεὼν ἀγάλματα θεῶν πρότερον ὑβρισμένα βορβόρῳ* (Liban. or. funebr. I, 528 Reisk.). Qvae comparatio ut ex Libanii, sic etiam ex Juliani mente (qvem pudebat qvod semel christianae religioni addictus fuisset, cf. Gregor. Nz. Or. III, p. 70 A. Jul. or. IV, p. 131 A *λήθη ἔστω τοῦ σκότους ἐκείνου*) dicta ostendit, Juliani defectionis a chri-

stianismo caussam fuisse huius contemtum ut hellenismo inferioris. Eademqve de caussa imperator praecepit, ut qvisqvis a christianismo transiturus esset ad hellenismum, prius *τὴν μὲν ψυχὴν ταῖς λιτανείαις πρὸς τοὺς θεοὺς, τὸ δὲ σῶμα τοῖς νομίμοις καθαρσίοις* (Ep. 52, p. 100 Heyl.) purgaret, qvibus ablueretur macula baptismo accepta (Greg. Nz. or. III, p. 70 B. Soz. V, 2). Num autem pro contemtus documento habendum sit qvod omnibus a Constantio in exsilium missis christianorum episcopis redeundi veniam dedit et qvod aperta vi perseqvi christianos nolebat, dubium videtur. Sciebat qvidem Julianus, *nullas infestas hominibus bestias, ut sint sibi ferales pleriqve Christianorum* (Amm. XXII, 5, 4), ideoqve poterat praevidere, fore ut tributa omnibus pari libertate augerentur Christianorum dissensiones hiqve discordiis debilitati facilius vincerentur. At ex odio nata videtur illa incriminatio, qvae nullis sane argumentis nisa id voluisse Julianum contendit, qvod utiqve accidit (Philostorg. VII, 4 *πάσης ἐξουσίας ἑκατέρᾳ μοίρᾳ μετεδίδου πράττειν ὅσα καὶ δυνατὰ αὐτοῖς εἴη εἰς τὴν οἰκείαν σύστασίν τε καὶ ἀσφάλειαν. ἐξ ὧν ἐκεῖνοι πρὸς ἀλλήλους συῤῥηγνύμενοι πολλὴν ἀσχημοσύνην καὶ μέμψιν, ὅπερ ἦν τῷ ἀποστάτῃ σπούδασμα, προςετρίβοντο τῇ εὐσεβείᾳ*), sed non volente imperatore. E contrario enim hic multa documenta edidit, ex qvibus eum apparuit cupere concordiam civium etiam christianae religioni addictorum. Hortatur enim (Ep. 51) Alexandrinorum eam partem qvae Athanasium seqvebatur, ut hunc virum Arianis qvoqve exosum pacis caussa nolint amplius sibi vindicare (*τὰ πρὸς ἀλλήλους ὁμονόειτε καὶ τὸν Ἀθανά-*

σιον μὴ ποθεῖτε), et Ep. 52 (p. 101 Heyl.) plebi Bostrensi e christianis et hellenistis mixtae dicit: τὰ πλήθη ὁμονόειτε πρὸς ἀλλήλους. Idem qvum Edessae Ariani Valentinianos aggressi licentissime crudelissimeqve egissent, eorum bona in fiscum redegit et graviora minatus est (Ep. 43) ni pacem servarent. Deniqve hoc ipsum acerbissime castigat, qvod clerici eos qvi de rebus theologicis aliter sentirent atrocissime perseqvi solerent, et qvod ipse iis harum rerum patrandarum potestatem ademisset prope gloriabundus narrat (Ep. 52, p. 99: ὅτι μὴ τυραννεῖν ἔξεστιν αὐτοῖς μηδὲ ἃ ποτε ἔπραττον μετ' ἀλλήλων, ἔπειτα καὶ ἡμᾶς τοὺς θεοσεβεῖς εἰργάζοντο, διατιθέναι, — συνταράττειν τολμῶσι τὰ πλήθη καὶ στασιάζειν). Julianus aliter qvam egit agere neqvivit; nam qvum ipse nec ab Athanasii nec ab Arii partibus staret, si alteram partem exsulare passus esset, crudeliter egisset et iniuste et imprudenter; itaqve revocavit Athanasium eiusqve sectatores non curans Christianorum odia et factiones eorumqve de litterulis contentiones ac sperans sine dubio, hac clementia se sibi amicos paraturum esse (cf. Ep. 52: ᾤμην ἐγὼ τοὺς τῶν Γαλιλαίων προστάτας ἕξειν μοι μείζονα χάριν ἢ τῷ φθάσαντι πρὸ ἐμοῦ τὴν ἀρχὴν ἐπιτροπεῦσαι. --- ἐπ' ἐμοῦ δὲ τοὐναντίον. οἵ τε γὰρ ἐξορισθέντες ἀφείθησαν καὶ οἱ δημευθέντες ἀπολαμβάνειν τὰ σφέτερα ἅπαντα νόμῳ παρ' ἡμῶν ἔλαβον). Qva tamen in re imperatorem fefellit exspectatio; utraqve enim christianorum factio Julianum, qvod non alteram ferro et igni perseqveretur, sui persecutorem esse qverebatur (cf. Socr. III, 11. Philostorg. VI, 7. VII, 4. Optat. de schism. Donatist. II, 16 sq.). Sobrie itaqve de tota re iudicare videtur Soz.

V, 5 dicens: *λέγεται μὴ φειδοῖ τῇ περὶ αὐτοὺς (τοὺς περὶ Ἀθανάσιον) ταῦτα προστάξαι, ἀλλ' ὥστε ἢ ὑπὸ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἔριδος ἐμφυλίῳ μάχῃ πολεμεῖσθαι τὴν ἐκκλησίαν καὶ τῶν οἰκείων διαμαρτεῖν θεσμῶν, ἢ Κωνστάντιον διαβάλλων* etc. Sed ponamus, verum esse qvod dicebatur et hostili consilio Julianum omnibus christianorum factionibus parem securitatem concessisse, nonne penes christianos ipsos erat, malitiose excogitatum concordiam inter se servando in suam utilitatem convertere? At illud non ita se habet, ac neqve odio neqve contemtu christianismi ductus Julianus exsules episcopos revocavit, nisi forte contemtum vocare voles eius de tota caussa incuriam.

Simile qvidqvam videtur statuendum de altero qvod narravimus, qvod aperta vi contra Christianos non utebatur. Sane qvidem si audiamus ipsum Julianum ex mero contemtu profecta videatur haec clementia. Saepe enim dicit, christianismum utpote ingenii errorem (Ep. 52, p. 101 sq.) et morbum (Ep. 27. 42 apud Cyrill. X, p. 327 B) non adhibita vi, sed docendo esse sanandum. *Λόγῳ πείθεσθαι χρὴ καὶ διδάσκεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, ὀυ πληγαῖς ὀυδὲ ὕβρεσιν ὀυδὲ ἀικισμῷ τοῦ σώματος. Ἀυθίς τε καὶ πολλάκις παραινῶ τοῖς ἐπὶ τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν ὁρμωμένοις, μηδὲν ἀδικεῖν τῶν Γαλιλαίων τὰ πλήθη μηδὲ ἐπιτίθεσθαι μηδὲ ὑβρίζειν ἐις ἀυτούς. ἐλεεῖν δὲ χρὴ μᾶλλον ἢ μισεῖν τοὺς ἐπὶ τοῖς μεγίστοις πράττοντας κακῶς* (Ep. 52, p. 102, cf. ap. Cyr. p. 194 D). Idemqve (Ep. 42 extr.): *διδάσκειν ἀλλ' ὀυχὶ κολάζειν χρὴ τοὺς ἀνοήτους* (cf. Ep. 7. 43). Atqve hoc eum non modo dixisse sed eadem ratione etiam egisse testantur omnes scripto-

res, ut Greg. Nz. or. III, p. 92 C. Soz. V, 5; sed non unicam caussam fuisse qvod tam pusillum tamqve parum timendum existimasset christianismum, sed aliam illa saltem non minus gravem fuisse prudentiam, certum est. Erat enim Julianus priorum temporum historia institutisqve christianismi etiamtum servatis edoctus, aperte perseqvendo se ad augendum potius illum qvam minuendum esse collaturum. Conf. Jul. frgm. ep. p. 288 A (*οἱ πολλοὶ - - τῶν ἀθέων ἀναπείθονται θάνατον, ὡς ἀναπτησόμενοι πρὸς τὸν ὀυρανὸν ὅταν ἀποῤῥήξωσι τὴν ψυχὴν βιαίως*), Liban. or. fun. I, 562 sq. (- - *δόξαν περὶ θεῶν ὀυκ ἀληθῆ τέμνων καὶ καίων ὀυκ ἂν ἐκβάλοις. - - Ταῖς σφαγαῖς ὁρῶν ηὐξημένα τἀκείνων* - -), Greg. N. or. III, p. 72 C, Socr. III, 12. Sozom. V, 4. Thdrt. III, 17. Philost. VII, 4 (*τὸ χριστιανῶν πολιορκούμενον ἐπεῤῥώννυτο φρόνημα*). Qvae res iram movit christianorum; qvum enim summorum praemiorum post mortem adipiscendorum et gloriae inter superstites socios tam certi essent, ut martyrum mortem certatim qvaererent eiusqve rei caussa hellenistarum animos saepe irritarent (inter alia multa cf. Socr. III, 15. Jul. Ep. 63, ubi eos dicit mortem oppetere *ὑείων ὅπως μὴ γεύσαιντο μηδὲ πνικτοῦ μήτ' ἄρα τοῦ ἀποθλιβέντος*), aegre ferebant, qvod Julianus, qvamvis adversarius christianismi, tamen ipsis illarum rerum accipiendarum nullam occasionem praeberet; cf. Socr. l. l. *προθύμως σπεύδειν ἐπὶ τὸ μαρτυρῆσαι πολλοὺς ἐπιστάμενος, ὥσπερ ἀυτῷ τούτῳ τοὺς χριστιανοὺς ἀμυνόμενος ἐπὶ ἑτέραν ἐτράπετο*, et Thdrt. l. l. *τὴν σφαγὴν ὁ κακότεχνος ἐκεῖνος ἐκώλυε φθόνῳ βαλλόμενος καὶ τῆς ἐυκλείας βασκαίνων τοῖς ἀθληταῖς*. Qvae qvum ita essent, parum credi-

bile est, Julianum, nisi christiani eius iram nimis petulanter provocassent, ullo tempore christianismi persecutorem evasurum fuisse; qvae res Gregorii Nazianzeni testimonio magis confirmatur qvam refellitur. Hic enim (or. III, p. 93 sq.), qvum Julianum graviora molitum esse narrasset qvam Diocletianus, Maximianus, Maximinus patrassent, cuius rei testes affert *τοὺς τῶν ἀποῤῥήτων ἐκείνου κοινωνοὺς*, qvos tamen parum verisimile est arcana principis et amici cum Gregorio communicasse, nihil tanto hiatu dignum profert; dicit enim Julianum voluisse *πάσης παῤῥησίας ἀποστερεῖσθαι χριστιανοὺς, πάντων δὲ αὐτοὺς εἴργεσθαι συλλόγων, ἀγορῶν, πανηγύρεων, τῶν δικαστηρίων αὐτῶν* (p. 94 A). Postea qvidem (or. IV, p. 114 D) Gregorius Julianum narrat post expeditionem Parthicam feliciter finitam voluisse omnes christianos ad Deorum cultum transducere; sed hanc fabellam manifestum est esse ortam ex iis qvae imperator credebatur cupere artibusqve suis sensim sensimqve effecturus esse. Idem episcopus in solitum vitium sui nimium aestimandi videtur incidisse si (ib. p. 132 D) Julianum Parthorum victorem putat nihil habiturum fuisse antiqvius, qvam ut ipsum Basiliumqve vexaret, *οὓς καὶ βίῳ καὶ λόγῳ καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίᾳ περιφανεῖς καὶ γνωρίμους ἔτι ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰδὼς τελευταίους ἐταμιεύετο τῷ κινδύνῳ.* Postremo ridiculum narrat Theodoretus (III, 21), Julianum minatum esse, se reducem *ταῖς ἐκκλησίαις ἐνιδρύσειν τῆς δαίμονος τῆς ἀκολάστου* (Veneris) *τὸ εἴδωλον*, qvae narratio fortasse orta est ex aliqvo imperatoris dicto de clericorum impudicitia. Erat enim huic in more, dictis magis minusve facetis castigare cum alia tum Christianorum

vivendi rationem ac fidem; cui cupidini obtemperavit aliqvoties etiam loco non satis opportuno. Sic qvum Arianos Edessenses ὑπὸ τοῦ πλούτου τρυφῶντας bonis exuere iubet (Ep. 43), intempestive iocans addit, scilicet egregia ipsorum lege praescribi paupertatem, atqve igitur, ut in regnum coeleste reciperentur, se eorum bona in fiscum redigere. Similiter Socr. III, 13 tradit, eum christianos a magistratibus prohibentem dixisse, ὡς κελεύει νόμος μὴ χρῆσθαι ξίφει κατὰ τῶν ἄξια θανάτου πεπλημμεληκότων, iisdemqve qverentibus de illata iniuria respondisse, ὑμέτερόν ἐστι πάσχοντας κακῶς ὑπομένειν· τοῦτο γὰρ ὑμετέρου θεοῦ τὸ παράγγελμα (ib. 14); cf. Greg. Naz. or. III, p. 94 C D. Qvae, nisi omnia ad unum exemplum conficta sunt, ostendunt, Julianum, ut fit apud facetiarum captatores, interdum destitutum esse sensu apti ac decori, eademqve simul aliqva ex parte documenta sunt contemtus, in qvo Julianus habuit christianismum.

II.

Sed qvibus de caussis hanc religionem sibi contemnendam duxit imperator? Exposuit hoc cum alibi tum praecipue in eo libro, qvem ad illam refellendam data opera conscripsit, qviqve hodie a viris doctis iniuria admodum neglectus est. In eo negat se videre cur aut ipsam religionem aut eius auctorem magni aestimaret. Illam enim dicit commentum esse ab hominibus confectum: ἐπείσθην, ὅτι τῶν Γαλιλαίων ἡ σκευωρία πλᾶσμά ἐστιν ἀνθρώπων ὑπὸ κακουργίας συντεθὲν, ἔχουσα μὲν οὐδὲν θεῖον, ἀποχρησαμένη δὲ τῷ φιλομύθῳ καὶ παιδαριώδει καὶ ἀνοήτῳ

τῆς ψυχῆς μορίῳ τὴν τερατολογίαν εἰς πίστιν ἤγαγεν ἀληθείας (ap. Cyr. II, p. 39 B). Graecorum contra antiqva instituta ei videbantur ab ipsis Diis profecta: - - τοὺς πατρίους ἐξαρχῆς φυλάττεσθαι νόμους, οὓς ὅτι μὲν ἔδοσαν οἱ θεοὶ φανερόν· ὀυ γὰρ [ἂν] ἦσαν οὕτω καλοὶ παρὰ ἀνθρώπων ἁπλῶς γενόμενοι (Ep. 63, p. 132 Heyl.). Qvidqvid boni agnovit in christiana religione, id negavit illi esse proprium, ut hospitum et pauperum curam, qvam christianos a priscis Graecis edoctos esse contendit (Ep. 49, p. 91); qvidqvid autem illi proprium esset, id negavit esse bonum. Impugnavit praecipue doctrinam de trinitate argumentis et logicis et exegeticis et qvidem eam potissimum illius formam, qvam qvarti evangelii auctor tradidit. Dicit enim, Verbum aut ex substantia Dei progenitum esse ergoqve non ex virgine, aut ex Maria virgine, ergo non ex substantia Dei (ἐι θεὸς ἐκ θεοῦ καθ' ὑμᾶς ὁ Λόγος ἐστὶ καὶ τῆς οὐσίας ἐξέφυ τοῦ πατρὸς, θεοτόκον ὑμεῖς ἀνθ' ὅτου τὴν παρθένον εἶναί φατε; (apud Cyr. p. 276 E). Eidem qvod secundum Joannem Deus in Jesu manifestatus sit et tamen secundum eundem Deus conspici neqveat, inter se pugnare videtur (ib. p. 333 C D). Hanc de Jesu deitate doctrinam Veteri qvoqve Testamento repugnare putat (p. 159 E: ἐι ὀυδένα θέλει προσκυνεῖσθαι, τοῦ χάριν τὸν υἱὸν τοῦτον προσκυνεῖτε, καὶ ὃν ἐκεῖνος ἴδιον οὔτε ἐνόμισεν οὐθ' ἡγήσατο πώποτε; cf. ib. p. 262) et posteriore demum tempore inventam esse: τὸν γοῦν Ἰησοῦν ὄυτε Παῦλος ἐτόλμησεν ἐιπεῖν θεὸν οὔτε Ματθαῖος οὔτε Λουκᾶς οὔτε Μάρκος, ἀλλ' ὁ χρηστὸς Ἰωάννης αἰσθόμενος ἤδη πολὺ πλῆθος ἑαλωκὸς ἐν πολλαῖς τῶν Ἑλληνίδων καὶ Ἰταλιωτίδων πόλεων ὑπὸ τάυτης τῆς νόσου, ἀκόυων δὲ, οἶμαι, καὶ τὰ μνήματα Πέτρου

καὶ Πάυλον, λάθρα μὲν, ἀκόυων δὲ ὅμως ἀυτὰ θεραπευόμενα, πρῶτος ἐτόλμησεν ἐιπεῖν (ib. p. 327 A B). Idem (p. 213 B C): *Ἰησοῦς ὁ τοῖς πνέυμασιν ἐπιτάττων καὶ βαδίζων ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ τὰ δαιμόνια ἐξελάυνων, ὡς δὲ ὑμεῖς θέλετε τὸν ὀυρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀπεργασάμενος, - ὀυ γὰρ δὴ ταῦτα τετόλμηκέ τις ἐιπεῖν περὶ ἀυτοῦ τῶν μαθητῶν, ἐι μὴ μόνος Ἰωάννης, ὀυδὲ ἀυτὸς σαφῶς ὀυδὲ τρανῶς, ἀλλ' ἐιρηκέναι γε συγκεχωρήσθω.* Et Joannem dicit qvasi per furtum ac fraudem introduxisse illam doctrinam: *ὀυδαμοῦ αὐτὸν* [*τὸν Λόγον*] *οὔτε Ἰησοῦν οὔτε Χριστὸν, ἄχρις οὗ Θεὸν καὶ Λόγον ἀποκαλεῖ, κλέπτων δὲ ὥςπερ ἠρέμα καὶ λάθρα τὰς ἀκοὰς ἡμῶν Ἰωάννην φησὶ τὸν βαπτιστὴν ὑπὲρ Χριστοῦ Ἰησοῦ τάυτην ἐκθέσθαι τὴν μαρτυρίαν, ὅτι ἄρα οὗτός ἐστιν ὃν χρὴ πεπιστευκέναι Θεὸν εἶναι Λόγον* (ib. 327 C). Praeterea ei offensioni erat christianorum veneratio in mortuos (martyres); dicit (Ep. 52, p. 102) eos defecisse a Deorum cultu *ἐπὶ τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ λείψανα* et adorationi Christi eos postea adiecisse aliorum qvoqve hominum mortuorum venerationem (*ὑμεῖς προςευρήκατε πολλοὺς ἐπεισάγοντες τῷ πάλαι νεκρῷ τοὺς προςφάτους νεκρούς*, p. 335 B), qvamqvam Jesu verbis repugnantem (ib. C D). Saepe enim Christi doctrinam distingvit ab ea christianismi forma, qvam sua aetate vidit illamqve in hac in deterius auctam et mutatam esse contendit; cuius rei documentis iam allatis praeter Ep. 51, ubi discernit *Ἰησοῦ λόγους* a *τῇ τῶν ἐχθίστων Γαλιλαίων διδασκαλίᾳ*, liceat addere verba Juliani p. 206 A (ap. Cyr.): *ἀπεσφάξατε οὐχ ἡμῶν μόνον τοὺς τοῖς πατρῴοις ἐμμένοντας, ἀλλὰ καὶ νῦν ἐξίσης ὑμῖν πεπλανημένων ἁιρετικῶν τοὺς μὴ τὸν ἀυτὸν τρόπον ὑμῖν τὸν νεκρὸν θρηνοῦντας. ἀλλὰ ταῦτα ὑμέ-*

τερα μᾶλλόν ἐστιν· οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε Ἰησοῦς αὐτὰ παρέδωκε κελεύων ὑμῖν, οὔτε Παῦλος. Primam autem ipsam christianismi formam dicit esse ortam ex defectione a iudaismo miserisqve artibus propagatam. Pergit enim loco memorato (p. 206 A) dicendo: *ἄιτιον δὲ ὅτι μηδὲ ἤλπισαν* (Jesus et Paulus) *ἐις τοῦτο ἀφίξεσθαί ποτε δυνάμεως ὑμᾶς. ἠγάπων γὰρ ἐι θεραπάινας ἐξαπατήσουσι καὶ δούλους καὶ διὰ τούτων τὰς γυναῖκας ἄνδρας τε ὅιους Κορνήλιος καὶ Σέργιος. ὧν εἷς ἐὰν φανῇ τῶν τηνικαῦτα γνωριζομένων ἐπιμνησθεὶς* [qvorum si unus inter illustres illius aetatis viros memoratus apparet] (*ἐπὶ Τιβερίου γὰρ ἤτοι Κλαυδίου ταῦτα ἐγίνετο*), *περὶ πάντων ὅτι ψεύδομαι νομίζετε.* Idemqve ea de re vix minus invidiosa narrat in frgm. ep. p. 05 B-D: *ἐπειδὴ, οἶμαι, συνέβη τοὺς πένητας ἀμελεῖσθαι παρορωμένους ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὁι δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι κατανοήσαντες ἐπέθεντο ταύτῃ τῇ φιλανθρωπίᾳ· καὶ, τὸ χείριστον τῶν ἔργων, διὰ τοῦ δοκοῦντος τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐκράτυναν. ὥςπερ ὁι τὰ παιδία διὰ τοῦ πλακοῦντος ἐξαπατῶντες τῷ καὶ δὶς καὶ τρὶς προέσθαι πείθουσιν ἀκολουθεῖν ἑαυτοῖς, εἶθ᾽ ὅταν ἀποστήσωσι πόῤῥω τῶν οἰκιῶν, ἐμβάλλοντες ἐις ναῦν ἀπέδοντο καὶ γέγονεν ἐις ἅπαντα τὸν ἑξῆς βίον πικρὸν τὸ δόξαν πρὸς ὀλίγον γλυκύ, – τὸν ἀυτὸν καὶ ἀυτοὶ τρόπον ἀρξάμενοι διὰ τῆς λεγομένης παρ᾽ ἀυτοῖς ἀγάπης καὶ ὑποδοχῆς καὶ διακονίας τραπεζῶν (ἔστι γὰρ ὥςπερ τὸ ἔργον οὕτω δὲ καὶ ὄνομα παρ᾽ ἀυτοῖς πολύ) πιστοὺς ἐνήγαγον ἐις τὴν ἀθεότητα.* Deteriorem vero esse christianismum iudaismo contendit p. 238 B: *τὸ ἀληθὲς εἴ τις ὑπὲρ ὑμῶν ἐθέλοι σκοπεῖν ἑυρήσει τὴν ὑμετέραν ἀσέβειαν ἔκ τε τῆς Ἰουδαικῆς τόλμης* (qvod Mosis verba *μὴ δουλέυετε τοῖς θεοῖς* interpretati essent sic: *βλασφημεῖτε τοὺς θεούς*) *καὶ τῆς παρὰ τοῖς ἔθνεσιν*

ἀδιαφορίας καὶ χυδαιότητος (liberum ciborum omnium usum) συγκειμένην. ἐξ ἀμφοῖν γὰρ οὔτι τὸ κάλλιστον, ἀλλὰ τὸ χεῖρον ἑλκύσαντες παρυφὴν κακῶν εἰργάσασθε. τοῖς μὲν γὰρ Ἑβραίοις ἀκριβῆ τὰ περὶ θρησκείαν ἐστὶ νόμιμα καὶ τὰ σεβάσματα καὶ τὰ φυλάγματα μυρία καὶ δεόμενα βίου καὶ προαιρέσεως ἱερωτάτης. His tamen omissis ἀπὸ μὲν τῆς Ἑβραίων καινοτομίας τὸ βλασφημεῖν τιμωμένους θεοὺς ἡρπάσατε, ἀπὸ δὲ τῆς παρ' ἡμῖν θρησκείας τὸ μὲν εὐλαβές τε ὁμοῦ πρὸς ἅπασαν τὴν κρείττονα φύσιν καὶ τῶν πατρίων ἀγαπητικὸν ἀπολελοίπατε, μόνον δὲ ἐκτήσασθε τὸ πάντα ἐσθίειν ὡς λάχανα. Ab ipso Christo improbari dicit hanc a iudaismo defectionem, qvippe qvi negarit se venisse ad solvendam legem infimumqve in suo regno locum tribuerit ei, qvi unum vel minimum ex mandatis illis solvisset (p. 351 C); redeundum igitur censet esse christianis ad iudaismum accusatqve eos ὡς μήτε σαββατίζοντας, μήτε μὴν Ἰουδαικῶς καταθύοντας τὸν ἀμνὸν, μήτε μὴν ἄρτους ἀζύμους ἐσθίοντας ἐπ' αὐτῷ (ib. D), multumqve eum in hac re fuisse narrat Cyrillus (ib.). Rursus autem iudaismus, qvamqvam christianismo melior, hellenismo ex Juliani sententia longe est inferior (cf. p. 171 D). Habet qvidem multa bona, ut sacrificia, decalogum; sed eadem graeca qvoqve religio habet et qvidem meliora (p. 152 C D); nam qvod in decalogo Deus dicitur esse aemulator sive invidus, eo sane est indignum (p. 155 D E). Qvod multa habeat fabulosa (μυθώδη), neutra religio alteri potest obiicere (p. 44 A B); utraqve enim multa continet, qvae, ne offendantur animi, allegorice sunt interpretanda (p. 94 A). Sed qvae hellenismus talia habet, pauciora sunt et leviora, qvod demonstrare

conatur instituta comparatione inter Platonis ac Mosis doctrinas de primordiis mundi (p. 58. 65. 115 al.). Multa ad refellendam narrationem mosaicam affert commemoratione digna, ut de creata viri adiutrice (p. 75 B): *ταῦτά ἐστι μυθώδη παντελῶς. ἐπεὶ πῶς εὔλογον ἀγνοεῖν τὸν θεὸν, ὅτι τὸ γινόμενον ὑπ' ἀυτοῦ πρὸς βοήθειαν οὐ πρὸς καλοῦ μᾶλλον ἀλλὰ πρὸς κακοῦ τῷ λαβόντι γενήσεται;* Idem p. 86 A: *τὸν ὄφιν τὸν πρὸς τὴν Ἔυαν διαλεγόμενον ποδαπῇ τινι φήσομεν χρῆσθαι διαλέκτῳ; ἆρα ἀνθρωπείᾳ; καὶ τί διαφέρει τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι πεπλασμένων μύθων τὰ τοιάδε;* P. 89 A: *τὸ δὲ καὶ τὸν θεὸν ἀπαγορεύειν τὴν διάγνωσιν καλοῦ τε καὶ φαύλου τοῖς ὑπ' ἀυτοῦ πλασθεῖσιν ἀνθρώποις ἆρ' οὐχ ὑπερβολὴν ἀτοπίας ἔχει; τί γὰρ ἂν ἠλιθιώτερον γένοιτο τοῦ μὴ δυναμένου διαγιγνώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν; - - κεφάλαιον δὲ, φρονήσεως ἀπηγόρευσεν ὁ θεὸς ἀνθρώπῳ γεύσασθαι, ἧς ὀυδὲν ἂν εἴη τιμιώτερον ἀνθρώπῳ. - -* (p. 93 D) *ὥστε τὸν ὄφιν ἐυεργέτην μᾶλλον ἀλλ' ὀυ λυμεῶνα τῆς ἀνθρωπίνης εἶναι γενέσεως.* Omnia qvae contra narrationem mosaicam habet obiicienda Julianus complectitur his verbis (p. 94 A): *τούτων τόινυν ἕκαστον ἐι μὴ μῦθος ἐίη ἔχων ἀπόῤῥητον θεωρίαν, πολλῆς γέμουσιν ὁι λόγοι περὶ τοῦ θεοῦ βλασφημίας. τὸ γὰρ ἀγνοῆσαι μὲν ὡς ἡ γινομένη βοηθὸς ἀιτία τοῦ παραπτώματος ἔσται καὶ τὸ ἀπαγορεῦσαι καλοῦ καὶ πονηροῦ τὴν γνῶσιν, ὃ μόνον συνέχειν ἔοικε τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ προςέτι τὸ ζηλοτυπῆσαι, μὴ τῆς ζωῆς μεταλαβὼν ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ γένηται, φθονεροῦ καὶ βασκάνου λίαν ἐστίν.* Eodem modo iudicat de lingvarum confusione ex aedificatione turris babylonicae orta, qvam Julianus (p. 134 D) *ἀιτίαν κομιδῇ μυθώδη* appellat additqve (p. 135 C): *τοῦτον οὖν τὸν μῦθον φανερῶς ὄντως ὄντα νενομικότες ἀληθῆ*

καὶ περὶ τοῦ θεοῦ δοξάζοντες ὅτι πεφόβηται τῶν ἀνθρώπων ὁμοφωνίαν τούτου τε χάριν τὰς διαλέκτους αὐτῶν συγχέῃ, ἔτι τολμᾶτε θεοῦ γνῶσιν ἔχειν; Postremo iudaismo permulta bona desunt, qvae habet hellenismus. Hunc ornavere splendidissimae artes ac doctissimi, sapientissimi fortissimiqve viri (p. 186 B): qvosnam habet Hebraeorum populus? Ἕνα μοι κατὰ Ἀλέξανδρον δείξατε στρατηγὸν, ἕνα κατὰ Καίσαρα παρὰ τοῖς Ἑβραίοις (ὀυ γὰρ δὴ παρ' ὑμῖν [ut taceam de vobis, christianis]). καίτοι μὰ τοὺς θεοὺς εὖ οἶδ' ὅτι περιυβρίζω τοὺς ἄνδρας, ἐμνημόνευσα δὲ αὐτῶν ὡς γνωρίμων. οἱ γὰρ δὴ τούτων ἐλάττους ὑπὸ πολλῶν ἀγνοοῦνται, ὧν ἕκαστος πάντων ὁμοῦ τῶν παρ' Ἑβραίοις γεγονότων ἐστὶ θαυμαστότερος (p. 218 B). Nihilominus Julianus iudaicam religionem anteponit christianae huicqve igitur infimum locum assignat, et male reipublicae consultum esse dicit ex qvo haec insania irrepsisset (Ep. 7). Qvi autem ita iudicat de ipsa religione, eum huius auctorem non permagni aestimare consentaneum est. Et negare qvidem illum, Christum esse Deum, eumqve vocare τὸν τῶν Ἰουδαίων νεκρὸν (p. 194 D. 206 A. 351 B), qva appellatione id qvoqve negat, Christum ex morte resurrexisse, locis allatis iam supra memoravimus. Sed idem negat, hunc hominem (cf. Liban. or. fun. I, 581: τὸν ἐκ Παλαιστίνης ἄνθρωπον θεόν τε καὶ θεοῦ παῖδα ποιοῦσιν), qvi Caesari subiectus fuisset (ὁ παρ' ὑμῖν κηρυττόμενος Ἰησοῦς εἷς ἦν τῶν Καίσαρος ὑπηκόων, Jul. ap. Cyr. p. 213 A), ullam rem perfecisse, cuius caussa tanto honore ac gloria dignus esset. Ὁ Ἰησοῦς, inqvit (p. 191 E), ἀναπείσας τὸ χείριστον τῶν παρ' ὑμῖν ὀλίγους, πρὸς τοῖς τριακοσίοις ἐνιαυτοῖς ὀνμάζ εται, ἐργασάμενος π αρ

ὃν ἔζη χρόνον ἔργον οὐδὲν ἀκοῆς ἄξιον, εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. Et p. 213 B C hoc affert documentum infirmitatis Christi, qvod nec apud propinqvos fidem invenisset, nec eorum animos alio flectere potuisset. Memorabilior tamen est locus ex fine libri de Caesaribus (p. 336 A B) transscribendus. Postqvam in Deorum concilio omnes imperatores ad suum qvisqve patronum confugerunt, *ὁ Κωνσταντῖνος οὐχ εὑρίσκων ἐν θεοῖς τοῦ βίου τὸ ἀρχέτυπον, ἐγγύθεν τὴν Τρυφὴν κατιδὼν ἔδραμε πρὸς αὐτήν. Ἡ δὲ ὑπολαβοῦσα μαλακῶς καὶ περιβαλοῦσα τοῖς πήχεσι, πέπλοις τε αὐτὸν ποικίλοις ἀσκήσασα καὶ καλλωπήσασα πρὸς τὴν Ἀσωτίαν ἀπήγαγεν, ἵνα καὶ τὸν υἱὸν εὑρὼν ἀναστρεφόμενον καὶ προσαγορεύοντα πᾶσιν· ὅστις φθορεύς, ὅστις μιαιφόνος, ὅστις ἐναγὴς καὶ βδελυρός, ἴτω θαῤῥῶν, ἀποφανῶ γὰρ αὐτὸν τουτῳῒ τῷ ὕδατι λούσας αὐτίκα καθαρόν. κἂν πάλιν ἔνοχος τοῖς αὐτοῖς γένηται, δώσω τῷ στῆθος πλήξαντι καὶ τὴν κεφαλὴν πατάξαντι καθαρῷ γενέσθαι. Ὁ δὲ σφόδρα ἄσμενος ἐνέτυχεν αὐτῇ συνεξαγαγὼν τῆς τῶν θεῶν ἀγορᾶς τοὺς παῖδας. Τὸν υἱὸν* pleriqve dicunt esse Constantium imperatorem, Constantini filium; sed Crispus qvoqve et Constans et Constantinus illius filii erant nec est intelligendum, qvomodo et qva de caussa Constantius illa nuda appellatione significari potuerit; accedit qvod de Constantini filiis sermo est in fine demum loci (*συνεξαγαγὼν – τοὺς παῖδας*). Alii alios intelligi putaverunt, mihi tamen redeundum videtur ad eam interpretationem, qva *τὸν υἱὸν* esse Christum con-

tenditur: non enim video, qvomodo verba προσαγορεύοντα πᾶσιν. ὅστις etc. in ullum alium quadrent. Est enim locus manifesta parodia celeberrimi illius dicti Jesu Christi: Venite ad me qvicunqve oneribus premimini, ego enim vos recreabo (Matth. 11, 28-30). Videtur Julianus innuere, Constantinum, utpote degenerem a prisca maiorum virtute et mollitia luxuriaqve diffluentem ad christianismum sese applicasse, qvo facilem omnium delictorum ac flagitiorum veniam promitti ac praeberi vidisset. Qvod opprobrium non plane iniustum est: Constantinum enim constat decem postremis vitae regniqve annis muliebrem paene mollitiem prae se tulisse ac brevi demum ante mortem tempore baptismo se subiecisse, qvia eo omnia ante commissa ablui credebatur. Ac fortasse etiam christianismus ipse, qvalis tum qvidem erat, non iniuria reprehendebatur a Juliano, qvod homines de peccatis nimis securos redderet parumqve respiceret animos eorum, qvibus commissorum veniam tribueret (etiam Ep. 63 qveritur, πᾶσαν ἐκλελοιπέναι τὴν ἐς τοὺς κρείττονας ἀπειλημμένην ὑπὸ τῆς ἀκαθάρτου τρυφῆς): sed iniustissimum erat, hoc referre ad Christum eumqve huius rei auctorem appellare. Spernebat igitur Julianus christianismum primum qvia et neoplatonicae philosophiae et antiqvae religionis amantissimus erat (φρίττω τὴν καινοτομίαν ἐν ἅπασι μὲν ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἰδίᾳ δὲ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς θεούς, Ep. 63, p. 132 Heyl.), deinde qvia humilitate originis et institutorum eius offendebatur (cf. Greg. Nz. or. IV, p. 122 D: ταῦτα τῶν Γαλιλαίων ἡμῶν, ταῦτα τῶν ἀτίμων τὰ διηγήματα, ταῦτα οἱ τὸν ἐσταυρωμένον προσκυνοῦντες ἡμεῖς. ταῦτα τῶν ἁλιέων μαθηταὶ καὶ τῶν ἀπαιδεύ-

των ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ταῦτα οἱ τοῖς γραϊδίοις συγκαθεζόμενοι καὶ συμψάλλοντες, ταῦτα οἱ ταῖς μακραῖς νηστείαις ἐκτετηγμένοι καὶ ἡμιθνῆτες, ταῦτα οἱ μάτην ἀγρυπνοῦντες ἡμεῖς καὶ ταῖς παννύχοις στάσεσι παραληροῦντες), deniqve qvod in eius doctrina multa videbat rationi repugnantia. Omnia tamen, qvae contra christianam religionem protulit, ipsum imperatorem pro veris habuisse vix credibile est, id praecipue, illam esse hebraica inferiorem; qvamqvam egit ita qvasi vere hanc rem persvasam haberet. Judaismum enim qvam maxime poterat iuvabat (cf. Ep. 25. 51), et, ut praeter hellenistas essent qvi sacrificia facerent, templum hierosolymitanum, in qvo solo sacra facere permittebat lex mosaica (Socr. III, 21. cf. Jul. ap. Cyr. p. 306 A. 351 D), magnis impensis restaurare instituit, qvae tamen res irrita cecidit. Qvum Judaeos imperatoris favore elatos superbiores se gessisse in christianos verisimillimum esset, Gregorius Nz. (or. IV, p. 111 A) suo qvodam iure dicere poterat, illum Judaeos contra christianos immisisse (*ἐπαφῆκε καὶ τὸ Ἰουδαίων φῦλον ἡμῖν*), qvamqvam rem ex consvetudine auget et exaggerat.

Qvi de Juliani defectione a christiana religione eiusqve caussis agunt, praeter ea qvae nos exposuimus multa solent narrare ex illius fatis petita, ut patris, fratrum aliorumqve propinqvorum caedem iussu Constantii christiani commissam; sed haec res Juliano etiamtum puero peracta non obstitit qvominus usque in vicesimum annum illi religioni adhaereret. Iidem statum ecclesiae solent afferre, qvod in civitatis formam sese redegisset, ac clerici civilem magis potentiam appetiissent et exercuissent et alia similia. Sed hoc ipsum christianismo apud Julianum

commendationi potius fuisset, et hoc ipsum in hellenismo studebat imitari (cf. frgm. ep. p. 296. 305). Nec perpetuis episcoporum disputationibus ac contentionibus offensus esset; nam ipse qvoqve ut omnes Graeci illius praesertim aetatis atqve ut omnes sophistae disputandi cupidissimus erat et delectatus potius esset illis λογομαχίαις, nisi de rebus habitae essent, qvae ipsi videbantur ridiculae ac prorsus inanes. Videntur illi viri docti Julianum sibi fingere ut nostrae aetatis nostriqve populi hominem et putare, qvae nostros animos ita movent ut qvietem capere neqveamus, et qvibus nos offendimur qvalemqve nos postulamus esse religionem, valere idem isto qvoqve aevo et apud virum qvalis erat Julianus.

III.

Si Julianus suam religionem christiana esse tanto meliorem tam firmiter persvasum habebat qvam se habere aut simulabat aut ipse putabat, ac si christianam plane mereqve contemnebat, debebat eam ita tolerare, qvasi non esset et, si exspectet, sponte dilapsurus foret, suaeqve caussae bonitati confidere. Sed adeo nec hellenismo confidebat nec christianismum contemnebat. Erat enim necesse, subire animum eius tacitas dubitationes, num qvam ipse profiteretur religio ea esset, qvae totius populi animos teneret, num concocta ex obscura et mystica philosophia et mythologia sua antiqvitate iam obliterata aegreqve in vitam revocata certamen inire posset cum christianismo ex media plebe orto huiusqve semper praecipuam curam habente. Qvo autem magis pro sua caussa metuebat, eo magis eum

consentaneum erat in odio habere illud, cuius caussa metuebat, itaqve ex metu christianismi tacito delapsus est in eius odium apertum. Primum qvidem contemsit hanc religionem eaqve de caussa transiit ad hellenismum; qvum autem nihilominus christianismus esse et florere auderet et hellenismus non ita cresceret ut imperator cupiebat, ut fieri solet apud eos qvi castra mutant, desertae religionis evasit osor. Metuebat igitur christianismum primum qvia suae caussae diffidebat, deinde qvod illam religionem multa habere egregia et ipse tacite confiteri debebat eamque populi favore excipi videbat. Caeco et hebete ingenio fuisset, nisi sensisset, qvantis difficultatibus premeretur tentamen priscam religionem philosophia neoplatonica fultam et emendatam restituendi; sed vel nolentem docuit decepta saepe exspectatio. Ipse qveritur, qvod pauci redirent ad religionem maiorum, aut qvi redirent, hi qvid facerent et qva de caussa ipsi nescirent (Ep. 4 *τέως τοὺς μὲν ὀν βουλομένους, ὀλίγους δέ τινας ἐθέλοντας μὲν ὀυκ ἐιδότας δὲ θύειν ὁρῶ)*; volebat enim eos qvi transirent ratione persvasum habere, graecam religionem christiana esse veriorem atqve aptiorem et singulis civibus et reipublicae; volebat amore religionis neqve vero rationibus nihil ad illam pertinentibus ductos esse qvi illam amplecterentur. Tales sperabat eo ardore inflammatos fore qvem ipse habebat pro patria religione qvemqve alios habere cupiebat: *ἀεὶ ὠδυρόμην ἐγὼ κατ᾽ ἐμαυτὸν (ὁρῶν) τοὺς μὲν δυσσεβείας σχολῇ προςέχοντας ὅυτω διαπύρους, ὡς ἁιρεῖσθαι μὲν ὑπὲρ ἀυτῆς ἀποθνήσκειν, ἀνέχεσθαι δὲ πᾶσαν ἔνδειαν καὶ λιμὸν - -, ἡμᾶς δὲ ὅυτω ῥαθύμως τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς διακειμένους,*

ὥςτε ἐπιλελῆσθαι μὲν τῶν πατρίων, ἀγνοεῖν δὲ λοιπὸν εἰ καὶ ἐτάχθη πώποτέ τι τοιοῦτον (Ep. 63). Cuius ardoris pro christianismo et langvoris in hellenismum si qvaesivisset caussam, suae aetatis animis non amplius accommodatam esse priscam religionem didicisset populoqve christianam non invidisset. Sed illud ipsum intelligere neqvivit et qvum et suum amorem pertinere non tam ad ipsam religionem qvam ad philosophiam ad illam se applicantem non sentiret, praecepit qvod praecipere amentiae est, amorem et ardorem. Sed etiamsi ingenium veritatem neqveat admittere, certe animus qvasi stringitur aliqvo eius sensu, qvo tactus Julianus metuebat qvidqvid suae caussae erat adversarium, non modo christianismum, sed etiam cynicam philosophiam, in qvam non tanta cum vehementia esset invectus nisi eius sectatores ridendo antiqvos Deos eam partem tetigissent, in qva ille facillime et gravissime laedebatur. Christianismi metum cum aliis rebus ostendit tum eo qvod contra Athanasium christianorum Alexandriae degentium episcopum perfecit. Qvi qvum potestate redeundi omnibus exsulibus a Juliano facta ipse qvoqve Alexandriam reversus esset ac sedem episcopalem qvam antea tenuerat qvaeqve tum forte Georgii Ariani caede vacua erat, repetiisset, mox eloqventia sua multos (Soz. V, 15), inter qvos aliqvot feminas nobiles (Jul. Ep. 6), ad christianam religionem traduxit. Qvod qvum imperatori Ariani et Hellenistae Alexandrini certatim nuntiassent, ira commotus ille Athanasium iubet illico urbe cedere (Ep. 26); qvum post breve tempus nondum cessisset, praefectum Aegypti minatur (Ep. 6) se poena affecturum, nisi τὸν μιαρόν, τὸν

τοῖς θεοῖς ἐχθρὸν Athanasium statim abire cogat, et Athanasii amicis, qvi ut mutaret consilium rogarant, rescribit (Ep. 51), si sine impiis sermonibus (*ἀσεβῆ ῥήματα*) vitam agere neqveant, aliqvem ex Athanasii discipulis (*ὤφελεν Ἀθανασίῳ μόνῳ ἡ τοῦ δυσσεβοῦς αὐτοῦ διδασκαλείου κατακεκλεῖσθαι μοχθηρία!*) sibi sumant, qvi ipsis libros sacros interpretetur; sin autem aliarum rerum caussa ipsum Athanasium velint, sciant, se ob illas ipsas eum iussisse exsulare, ne hellenistas ad defectionem induceret. Jure Schlosser (*Universalhist. Uebersicht* etc. III, 2, p. 409) haec iudicat: *Wenn Jul. von seinen eigenen Reden und Schriften oder von der symbolischen Mystik seines Heidenthums und dessen Deutung grosse Wirkung hätte hoffen dürfen, so würde die Scheu vor Athanasius und seinen Predigten, die er in seinem Edictum ausspricht, lächerlich gewesen seyn.* Utiqve in certamine de conciliandis vulgi animis non semper is vincit, qvi meliorem caussam defendit; nam deterior sexus ac vulgus non sola ratione moventur; sed qvanti faciendus erat homini philosopho horum assensus! Accedit qvod neutra pars sola persvasione vincere studebat; ut enim episcopi gratiam Dei futuramqve beatitudinem sposponderunt christianam religionem professuris, ita Julianus suum favorem promisit hellenismum amplexuris, iamqve erat penes unumqvemqve e populo, utrum praeponeret iudicare, ac si pleriqve futura praesentibus praeferebant, Juliano id documento esse debebat, praeteriisse hellenismi tempus. Sed imperator qvum imprudentis multitudinis saluti sibi consulendum putaret, ne morbus christianismi latius manaret, prohibere volebat eamqve rem exsecuturus perse-

cutoris christianismi nomen sibi contraxit, qvod videbatur eo magis merere, qvod in multis vix celare poterat suum illius religionis odium. Metus enim gignit odium, nisi utrumqve malis dicere eadem matre prognatum; nam ut odisti a qvo malum passus es, ita metuis a qvo te mali qvidqvam passurum esse praevides; qvod autem praevides, id in animo praesens est eandemqve vim exercet, qvam qvod iam factum est. Itaqve Julianus qvum metueret christianismum, eundem in odio habuit. Accedit qvod ex ipsa christianismi desertione seqvebatur eius odium. Primum enim ut illam defenderet iustamque esse demonstraret, consentaneum erat eum qvam maxime niti ut ostenderet, relictam religionem esse pravam et perniciosam; deinde qvi caussam mutaverunt qvasi a Manibus relictae solent vexari qvia illa qvoqve semper habet propter qvae eius relictio videatur iniusta et qvo qvis magis ita opprobriis tacitis vexatur, eo magis odit eorum auctorem. Prodidit autem Julianus odium cum dictis tum factis. Primum enim saepe (ut Ep. 51) christianos vocat *τοὺς ἐχθίστους Γαλιλαίους;* qvid qvod ipsa Galilaeorum appellatio ut ridiculi qvidqvam et ignominiosi continens nata est ex odio! Cf. Greg. Nz. or. III, p. 79 D: -- *Γαλιλαῖοι, ὡς αὐτὸς ἐφυβρίζων ἐκάλει.* 81 AB: *ἐκεῖνο μὲν οὖν καὶ σφόδρα μειρακιῶδες καὶ κοῦφον καὶ ὀυχ ὅπως βασιλέως ἀνδρὸς ἀλλ᾽ ὀυδὲ ἄλλου τινὸς τῶν καὶ μετρίως στιβαρῶν τὴν διάνοιαν, ὅτι τῇ μεταθέσει τῆς κλήσεως ἔψεσθαι νομίσας τὴν ἡμετέραν διάθεσιν ἢ αἰσχυνεῖν γε ἡμᾶς ὥςπερ τι τῶν αἰσχίστων ἐγκαλουμένους ἐυθὺς καινοτομεῖ περὶ τὴν προςηγορίαν, Γαλιλαίους ἀντὶ Χριστιανῶν ὀνομάσας τε καὶ καλεῖσθαι νομοθετήσας· ἔργῳ δηλονότι μέγιστον εἰς δόξαν καὶ*

τιμιώτατον ἡ τοῦ Χριστοῦ κλῆσις, ἐξ ὧν ἀποστερῆσαι ταύτης ἡμᾶς ἐπενόησεν· ἢ φοβούμενός γε τὴν δύναμιν τῆς προσηγορίας, ὥσπερ ὁι δαίμονες καὶ διὰ τοῦτο μεταβαίνων ἐφ᾽ ἕτερον ὄνομα τῶν ὀυκ ἐιωθότων ὀυδὲ γνωρίμων. Utraqve caussa aeqve verisimilis est, et eum vitasse nomen ab ipsis christianis usurpatum atqve honorificum, et illum superstitione ductum illius aevi ac Juliani moribus maxime congrua nomen Christi veritum esse ut magicam qvandam vim exercens. THEODORETUS (III, 21. cf. 8) priorem caussam praefert: *τοὺς Χριστιανοὺς,* inqvit, *Γαλιλαίους ὠνόμαζεν ἀτιμίαν αὐτοῖς ἐκ τῆς προσηγορίας προσάψειν ἡγούμενος.* Actiones Juliani consideranti ac diiudicanti cavendum, ne incidat in vitium a christianis scriptoribus saepissime commissum, ut ex odio dicat fluxisse qvae imperator aliter facere neqvivit. Ita GREGOR. Nz. or. III, p. 86 D negat Julianum *κρύπτειν δύνασθαι τὸ κακόηθες, ἀλλὰ γυμνῷ χρῆσθαι τῷ διωγμῷ κατὰ τοῦ θείου καὶ ἐυσεβοῦς ἡμῶν συντάγματος. ἵνα γὰρ ἐάσω τὰ κατὰ τῶν ἁγίων ὄικων προστάγματα δημοσίᾳ τε προτιθέμενα καὶ ἰδίᾳ πληρούμενα* [p. 87] *καὶ σύλησιν ἀναθημάτων τε καὶ χρημάτων οὐ μᾶλλον ἐξ ἀσεβείας καὶ* [*ἢ*] *ἀπληστίας καὶ σκευῶν ἱερῶν ἁρπαγὴν χερσὶ βεβήλοις ὑβριζομένων τούς τε ὑπὲρ τούτων ἀγομένους καὶ στρεβλουμένους ἱερεῖς καὶ ἀρχομένους* etc. [B], *ἵνα μὴ ταῦτα λέγω, τίς ὀυκ οἶδε τὴν᾽ Αλεξανδρέων ἀπανθρωπίαν, - - καὶ ταῦτα ἐργάσασθαι στρατηγοῦντός τινος ἑνὸς τῶν βασιλικῶν φιλοσόφων - -; τίς ἀγνοεῖ τὴν Ἡλιουπολιτῶν συστροφήν; τίς τὴν Γαζαίων ἀπόνοιαν - -;* [C] *τίς τὴν᾽ Αρεθουσίων μανίαν,* a qvibus narrat sophista christianus virgines sanctas partim propriis dentibus comesas partim porcis devorandas esse obiectas. Enumerat igitur inter nudae apertaeqve persecutionis

documenta primum templorum christianorum direptiones ac profanationes sub Juliano eoqve non inscio commissas, deinde qvae plebs contra christianos ausa esset. Qva de re audiendus etiam Sozomenus, qvi V, 5 haec habet: *κληρικοὺς πᾶσαν ἀτέλειαν καὶ τιμὴν καὶ τὰ σιτηρέσια ἀφείλετο Κωνσταντίου καὶ τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν κειμένους νόμους ἀνεῖλε καὶ τοῖς βουλευτηρίοις ἀπέδωκε. - - οὐκ ἐν τούτοις δὲ μόνον ἵστατο ἡ τοῦ κρατοῦντος περὶ τὴν θρησκείαν ἀπέχθεια· σπουδῇ δὲ τοῦ πρὸς τὸ δόγμα μίσους οὐδὲν εἶδος παρέλιπεν εἰς καθαίρεσιν τῆς ἐκκλησίας, χρήματά τε καὶ τὰ ἀναθήματα καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ἀφαιρούμενος τούς τε καταβληθέντας νεὼς ἐπὶ τῆς Κωνσταντίνου καὶ Κωνσταντίου ἡγεμονίας βιαζόμενος τοὺς καθελόντας ἀνοικοδομεῖν ἢ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἀποτιμήσεις ἐκτιννύειν.* Qvorum unumqvodqve singulatim considerandum. Ac primum qvidem qvod clericos spoliavit iis iuribus ac privilegiis, qvae christiani imperatores iis tribuerant (cf. Jul. Ep. 52, p. 100: *Ποθοῦντες τὴν προτέραν δυναστείαν, ὅτι μὴ δικάζειν ἔξεστιν αὐτοῖς καὶ γράφειν διαθήκας καὶ ἀλλοτρίους σφετερίζεσθαι κλήρους καὶ τὰ πάντα ἑαυτοῖς προςνέμειν* etc.), id nullo modo reprehendi potest, qvod concedit etiam Neander (*der Kayser Julian,* p. 155). Primum enim in ea republica, qvae sola principis voluntate regitur, ea religio, qvam profitetur princeps, reipublicae qvoqve religio est; consentaneum igitur est reipublicae omnia qvae libet commoda ac bona tribui iis solis, qvi reipublicae religionem seqvuntur ac docent, itaqve sub Juliano christianorum clericis privilegia adimi et in magistratibus eligendis hellenistas praeferri (Jul. Ep. 7. Liban. or. fun. I, 575 Reisk. Socr. III, 13. Thdrt. III, 6 *τὰς πολιτικὰς δὲ καὶ στρατιωτικὰς ἀρχὰς τοῖς ὁμο-*

τάτοις καὶ δυσσεβεστάτοις ἐπίστευεν) non minus aeqvum erat, qvam in clericos iura conferri et christianos praeponi sub Constantino et Constantio. Praeterea clericis christianis utiqve non opus erat talibus privilegiis; ut enim taceam qvod civilis potentiae ac divitiarum possessio repugnat naturae regni a Christo instituti, erant illa ipsi reip. perniciosa; qvum enim clerici omnia onera (ut decurionatum) detrectarent omniaqve commoda in semet ipsos cumularent, fieri non poterat qvin laboraret respublica. Porro Julianum accusant saeviisse in christianorum aedes sacras et qvod hellenistarum templa a christianis eversa restituere iusserit qveruntur. Iidem igitur, qvi Juliano crimini ducunt, qvod e christianorum aedibus vasa traxisset (fortasse priore tempore Deorum cultui dicata), fatentur se Graecorum templa penitus evertisse eaqve de re gloriantur. Gregor. Nz. qvidem or. III, p. 91 eos qvi sub Juliano Fortunae templum, qvod erat Caesareae, evertissent, *μεγαλοφυεῖς καὶ θερμοὺς εἰς εὐσέβειαν* dicit fuisse; et Socrates III, 15 tres illos christianos, qvi, qvum noctu in templum aliqvod Graecorum irrepsissent (*εἰςπηδήσαντες*), omnes qvae ibi erant Deorum statuas confregerant, ut *ἔνθερμον τὸ φρόνημα πρὸς ἀρετὴν κεκτημένους* praedicat; Theodoretus deniqve III, 7 *Κύριλλος*, inqvit, *ἐν τῇ Κωνσταντίου βασιλείᾳ ζήλῳ πυρπολούμενος θείῳ πολλὰ τῶν ἐκεῖ* [Heliopoli] *προςκυνουμένων εἰδώλων συνέτριψε*; qvamqvam ad id peragendum non opus erat magna fortitudine, qvum Gregorius (or. III, p. 88 B. *Μάρκος ἐπὶ Κωνσταντίου πάνυ κατὰ τὴν τότε δεδομένην ἐξουσίαν Χριστιανοῖς δαιμόνιόν τι καθελὼν οἰκητήριον*) et ipse Theodoretus (III, 18 *Ἀρτέμιος πλεῖστα*

εἰδώλων συνέτριψε τὴν ἀρχὴν ἐν τοῖς Κωνσταντίου χρόνοις λαχών) hoc illo tempore impune licuisse narrent. Qvibus in rebus christiani tam multa superbe ac contumeliose egisse videntur, ut imperator, alioqvin rerum praeteritarum oblitor, poenam infligendam putaret sane iustissimam, ut vivi etiamtum templorum eversores ea restituerent. Plebem vero graecae religioni addictam christianisqve infestam et aegre repressam sub imperatoribus christianis iram iam non diutius cohibere non erat mirum; ac si Julianus eorum licentiam non ultus esset, idem tantum fecisset qvod Constantius erga christianos. Sed Julianus iustiorem sese ostendere studebat; qvamqvam enim nunqvam eo pervenit, ut graves poenas repeteret ab iis qvi talia commisissent, tamen edictis monebat ne committerentur (Ep. 7. 43. 52) et si nihilominus accidebant ea ut indigna gravibus verbis notabat. Hoc fecit praesertim post Georgii caedem ab Alexandrinis peractam, de qva falsissima contendit Gregorius. Ut enim mittam qvod non magis verum narrat Philostorgius Arianus (VII, 2), illius caedis auctorem fuisse Athanasium, Ammianus (XXII, 11, 11) imperatorem dicit comperto nefando facinore ad vindicandum erectum iamqve expetiturum poenas a noxiis ultimas mitigatum esse lenientibus proximis; et misit epistolam (Ep. 10), qva iure qvidem caesum fatetur τὸν τοῖς θεοῖς ἐχθρὸν Γεώργιον, sed id iudicum fuisse, non plebis; qvare improbat rem dicitqve feliciter accidisse, qvod non sub alio imperatore facinus commissum esset (ἐντύχημα γέγονεν ὑμῖν, ἐπ' ἐμοῦ πλημμελῆσαι τοιοῦτό τι ὑμᾶς, ὃς αἰδοῖ τῇ πρὸς τὸν θεὸν -- ἀδελφικὴν εὔνοιαν ὑμῖν ἀποσώζω, Ep. 10). Utiqve si vera essent omnia, qvae

christiani scriptores (GREG. Nz. or. III, p. 74. 87 sq. IV, p. 126. Soz. V, 9 sqq. THEOD. III, 7 sqq. PHILOST. VII, 1. 4) de rebus a plebe graeca in christianos crudeliter actis narrant, opprobrio sane esset Juliano qvod nihilominus a se impetrare neqvivit, ut suae religioni addictos castigaret, qvamvis ea re amicos offendisset, inimicorum autem animos nec sic sibi conciliasset; sed illas narrationes esse partim fictas partim multo in maius auctas cum earum ipsarum ratio tum scriptorum qvi tum vivebant (ut Ammiani, Eutropii) silentium ostendit. Et qvod Julianus *περιεώρα τὰ παρὰ τῶν θρασυτέρων κατὰ τῶν ἐπιεικεστέρων* (at recorderis rerum sub Constantio peractarum) *τολμώμενα* (THDRT. III, 6), ea de re NEANDRO nemo iudicavit aut iustius aut verius, qvi l. l. p. 150 dicit: *Es brauchte bei der gereizten Stimmung der Heiden gegen die Christen keines kayserlichen Befehls, um eine Verfolgung zu erregen, der äussere Druck brauchte blos aufzuhören, der Kayser nur eine Neigung für die alte Religion blicken zu lassen, so rächten die Heiden sich unaufgefordert mit Wuth für den lang erduldeten Druck;* et p. 162: *Man findet kein Beispiel wirklicher Bestrafung der Bürger, welche Christen misshandelt hatten, weil der Kayser den Enthusiasmus für die Sache der Götter und den Eifer gegen ihre Feinde immer liebte und glaubte, dass die Christen durch ihre früheren Gewaltthätigkeiten diese Behandlung auch verdient hätten.* Illud tamen et iniuste et imprudenter egit Julianus, qvod Bostrensem plebem ipse monuit, ut episcopum suum urbe eiicerent qvippe qvi eos apud imperatorem calumniatus esset (Ep. 52). Gravissimum autem vulnus infligere studuit christianismo

Christianos docere grammaticam et rhetoricam vetando (Oros. VII, 30: *aperto praecepit edicto, ne qvis Christianus docendorum liberalium studiorum professor esset*); negavit enim esse cur alios docerent qvae ipsi pro malis haberent (*ἐπεὶ ἡμῖν ὁι θεοὶ τὴν ἐλευθερίαν ἔδοσαν, ἄτοπον εἶναί μοι φαίνεται διδάσκειν ἐκεῖνα τοὺς ἀνθρώπους ὅσα μὴ νομίζουσιν εὖ ἔχειν*, Ep. 42, p. 80); abstineant manus a libris eorum, qvi sacrificassent et sacrificare iuberent (in hac enim potissimum re ponebat Julianus graeci cultus proprietatem) et interpretentur eorum potius libros, qvi immolare vetent (*βαδιζόντων ἐις τὰς τῶν Γαλιλαίων ἐκκλησίας ἐξηγησόμενοι Ματθαῖον καὶ Λουκᾶν, ὅις πεισθέντες ἱερείων ὑμεῖς ἀπέχεσθαι νομοθετεῖτε*, ib. p. 81, cf. ap. Cyrill. p. 229 C: *τοῦ χάριν ὑμεῖς τῶν παρ' Ἕλλησι παρεσθίετε μαθημάτων ἔιπερ ἀυτάρκης ὑμῖν ἐστιν ἡ τῶν ὑμετέρων γραφῶν ἀνάγνωσις;*). Aegre tulisse videtur Julianus, qvod christiani parta ex antiqvis scriptoribus Graecorum doctrina et eloqventia abuterentur ad refellendum hellenismum, ideoqve christianos ab illis libris arcendo et suae religioni qvietem studuit parare et christianam iis fontibus intercludere, ex qvibus usqve eo scientiam omnem hauserat, hacqve spoliatam in contemtum adducere. Gregorius qvidem Nz. or. III, p. 97 B eum facit dicentem: *ἡμέτεροι ὁι λόγοι καὶ τὸ ἑλληνίζειν, ὧν καὶ τὸ σέβειν θεοὺς, ὑμῶν δὲ ἡ ἀλογία καὶ ἡ ἀγροικία καὶ ὀυδὲν ὑπὲρ τὸ Πίστευσον! τῆς ὑμετέρας ἐστὶ σοφίας.* Itaqve tam metu qvam odio ductus illud edixit. Cf. Greg. Nz. or. III, p. 51 B: *τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν -- ὅτι λανθάνειν ἡμᾶς ὑπέλαβεν ὀυκ ἀγαθοῦ τινος τῶν πρώτων ἀποστερήσειν μέλλων, ὅιγε καὶ σφόδρα τούτους περιφρονοῦμεν τοὺς λόγους,*

ἀλλὰ τοὺς ἐλέγχους τῆς ἀσεβείας φοβούμενος. - - [C] *ὀυ θαῤῥοῦντος ἦν ὄυτε τοῖς ὑπὲρ τῆς θρησκέιας δικάιοις ὄυτε τοῖς λόγοις ἀυτοῖς τὸ τοὺς ἡμετέρους ἐπίσχειν λόγους.* Socr. III, 12: *διωγμὸν λέγω τὸ* (falso enim legitur in editionibus *τῷ*) *ὁπωςοῦν ταράττειν τοὺς ἡσυχάζοντας, ἐτάραττε δὲ ὧδε· νόμῳ ἐκέλευε Χριστιανοὺς παιδεύσεως μὴ μετέχειν, ἵνα μη, φησὶν, ἀκονώμενοι τὴν γλῶτταν ἑτοίμως πρὸς τοὺς διαλεκτικοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀπαντῶσιν* (cf. Soz. V, 18. *ἐντεῦθεν μόνον δημιουργεῖσθαι τὸ πεῖθον ὀιόμενος* et Thdrt. III, 8). Qvacum re mire dissentit qvod Julianus ipse dicit (ap. Cyr. p. 229 C): *διὰ τῶν μαθημάτων τούτων* (graecis literis) *ἀπέστη τῆς ἀθεότητος πᾶν ὅτιπερ παῤ ὑμῖν ἡ φύσις ἤνεγκε γενναῖον· ὅτῳ ὀυν ὑπῆρξεν ἐυφυίας κἂν μικρὸν μόριον, τούτῳ τάχιστα συνέβη τῆς παῤ ὑμῶν ἀθεότητος ἀποστῆναι. βέλτιον ὀυν ἔιργειν μαθημάτων ἢ τῶν ἱερείων τοὺς ἀνθρώπους.* Voluitne igitur Julianus iuvare christianam religionem arcendo eius sectatores a graecis literis? Videtur res ita explicanda. Capiebantur literis illis iisqve a christianismo abstrahebantur ii solum, qvi primum eas cognoscebant, nec vero ii qvi dudum eas habebant cognitas; itaqve constitit sibi Julianus ad literarum graecarum institutionem admittens discipulos (Ep. 42, p. 81: *ὁ βουλόμενος τῶν νέων φοιτᾶν ὀυκ ἀποκέκλεισται*; falsissima referunt Soz. V, 18 et Thdrt. III, 8) et excludens ab iis magistros, de qvibus pro hellenismo capiendis desperabat qvorumqve contra illam religionem disputationes verebatur. Sed non modo timidi erat illud edictum suaeqve caussae diffidentis, sed iniustum qvoqve et in scriptores veteres et in eos christianos, qvi graecae originis erant graecoqve sermone utebantur. Nec enim illi

suae religionis adeo erant studiosi, ut aliis omnibus invidissent a se scripta, nec his interdici poterat ne ullo modo uterentur libris suo sermone conscriptis. Jure itaqve suo Gregorius Naz. or. III, p. 51 A κακούργως, inqvit, τὴν προςηγορίαν μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν, ὥςπερ τῆς θρησκείας ὄντα τὸν Ἕλληνα λόγον ἀλλ᾽ ὀυ τῆς γλώσσης, idemqve p. 99 sq. rectissime monet, eandem esse rationem literarum, qvae omnium rerum: scilicet semel inventas non unius modo populi esse sed omnium hominum, qvi eas intelligerent. Accedit qvod idem edictum stulti erat; praevidere enim debebat Julianus, neqvaqvam christianos tanti facere illas literas, ut earum caussa desererent sui Dei cultum, qvum pleriqve eo tempore ad rusticitatem et hebetudinem monachorum essent propensiores, qvod constat vel de Gregorio et Basilio literas antiqvas diligentissime edoctis (cf. Greg. Ep. 90). Cuius rei luculentissimum exemplum est qvod Apollinares susceperunt simulatqve Julianus illud edixit; de qvo operae pretium est transscribere qvae Sozomenus (V, 18) narrat: Ἀπολινάριος - - ἀντὶ μὲν τῆς Ὁμήρου ποιήσεως ἐν ἔπεσιν ἡρώοις τὴν ἑβραικὴν ἀρχαιολογίαν συνεγράψατο μέχρι τῆς τοῦ Σαοὺλ βασιλείας καὶ ἐις ἔικοσι τέσσαρα μέρη τὴν πᾶσαν πραγματέιαν διεῖλεν, ἑκάστῳ τόμῳ προςηγορίαν θέμενος ὁμώνυμον τοῖς παρ᾽ Ἕλλησι στοιχέιοις κατὰ τὸν τούτων ἀριθμὸν καὶ τὴν τάξιν· ἐπραγματεύσατο δὲ καὶ τοῖς Μενάνδρου δράμασιν ἐικασμένας κωμῳδίας, καὶ τὴν Ἐυριπίδου τραγῳδίαν καὶ τὴν Πινδάρου λύραν ἐμιμήσατο· καὶ ἁπλῶς ἐιπεῖν, ἐκ τῶν θείων γραφῶν τὰς ὑποθέσεις λαβὼν τῶν ἐγκυκλίων καλουμένων μαθημάτων ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐπενόησεν ἰσαρίθμους καὶ ἰσοδυνάμους πραγματείας ἤθει τε καὶ

φράσει καὶ χαρακτῆρι καὶ οἰκονομίᾳ ὁμοίᾳ τοῖς παρ' Ἕλλησιν ἐν τούτοις ἐνδοκιμήσασιν· ὥστε εἰ μὴ τὴν ἀρχαιότητα ἐτίμων οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ συνήθη φίλα ἐνόμιζον, ἐπίσης, οἶμαι, τοῖς παλαιοῖς τὴν Ἀπολιναρίου σπουδὴν ἐπῄνουν καὶ ἐδιδάσκοντο ταύτην, πλέον αὐτοῦ τὴν εὐφυίαν θαυμάζοντες ὅσῳ γε τῶν μὲν ἀρχαίων ἕκαστος περὶ ἓν μόνον ἐσπούδασεν, ὁ δὲ τὰ πάντα ἐπιτηδεύσας ἐν κατεπειγούσῃ χρείᾳ τὴν ἑκάστου ἀρετὴν ἀπεμάξατο. Paulo aliter Socrates (III, 16), qvi patrem Apollinarem refert vetus testamentum in omnia metra redegisse, filium autem Novum Test. in dialogos qvales Plato conscripsisset, iudicatqve merito interiisse hos Apollinarium libros. Sed aevi barbaries satis iis demonstratur et Juliani stultitia vetantis qvod tam parvi aestimabatur a christianis. Nihilominus Socratem (III, 12) vidimus inter perseqvendi rationes hoc qvoqve edictum enumerare, ac Gregorius Nz. or. III, p. 96 D in mortuum imperatorem invehitur his verbis: πόθεν ἐπῆλθέ σοι τοῦτο, ὦ κουφότατε πάντων καὶ ἀπληστότατε, τὸ λόγων ἀποστερῆσαι χριστιανούς; et Ammianus qvoqve cum ridicula paene gravitate ac fortasse nimiam rationem habens christiani imperatoris, sub qvo historiam suam conscripsit, XXII, 10, 7 *illud autem,* inqvit, *erat inclemens, obruendum perenni silentio, qvod arcebat docere magistros rhetoricos et grammaticos ritus christiani cultores*, iisdemqve prope verbis XXV, 4, 20 *illud erat inclemens* etc. Qvum autem hoc sit gravissimum durissimumqve eorum qvae imperator ipse contra christianam religionem fecit et praeterea Ammianus (XXII, 10, 2) disertis verbis testetur, *nunqvam eum potuisse argui ob religionem vel qvodcunqve aliud* in iure dicendo *ab aeqvitatis recto tra-*

mite deriasse, qvum deniqve exstent documenta, eum non solius religionis caussa aut dilexisse aut odisse (Liban. or. fun. I, p. 564 R: *φίλον μὲν ἄγων τὸν Διὶ φίλον, ἐχθρὸν δὲ ὂν πάντα τὸν ὄυπω Διὶ φίλον*), qvippe qvi Aëtium Arianum *παλαιᾶς γνώσεώς τε καὶ συνηθείας μεμνημένος* (Ep. 31. cf. Soz. III, 15. V, 5) ad se invitavit, — fatendum est, eum blandam sane, ut Hieronymus ait (in Chron.), exercuisse religionis christianae persecutionem eiusqve pro graeca philosophia et religione ardorem manantemqve inde christianae contemtum et odium temperatum esse insita eius clementia a multis saepe (ut ab Amm. XVI, 5, 13. 12, 8. XXIII, 5, 8. XXIV, 1, 13. XXV, 4, 9. Eunap. in Max. I, 47 Boiss. cf. Pseudoiul. Ep. 77) praedicata.

THESES.

I.

Antiqvitatis res non eam ob caussam exponendae sunt, ut literarum monumenta intelligantur, sed haec monumenta explicanda sunt, ut antiqvitatis res cognoscantur et intelligantur.

II.

Qvod philologi prave absurdeqve egerunt aut agunt philologiae ipsi neqvaqvam est imputandum.

III.

In institutione puerorum et adolescentulorum literis antiqvis primarius locus tribuendus est.

IV.

Nisi per aliqvot annos soli antiqvarum literarum studio incubueris, nec pueros nec adolescentulos eas docere poteris.

V.

In patria nostra proxima omnia qvidem parata iacent, qvibus ad laetum antiqvitatis studiorum florem ef-

ficiendum opus est, sed eorum cum theologicis consociatio impedit qvominus efflorescant.

VI.

In antiqvioribus Homeri partibus homines post mortem vitam agunt nullam.

VII.

Juvenalis ἄθεος est eo verbi sensu, qvo opprobrio est.

VIII.

Qvod Hegelius de Antigonae Sophocleae consilio statuit non verum est.

IX.

Maecenas Terentiam in matrimonium duxit circa a. u. 731 ideoqve nec in Epodis Horatii nec in eius Carm. II, 12 de illa sermo est.

X.

In Platonis Republica II, p. 376 D legendum ἵνα ἢ (pro μὴ) ἐῶμεν ἱκανὸν λόγον ἢ συχνὸν διεξίωμεν; et III, p. 399 D τὰ (pro καὶ) κατὰ πόλιν χρήσιμα.

XI.

Julian. Ep. ad Ath. p. 273 B Spanh. legendum est τοσούτων ὢν (pro θεῶν); Or. VII, p. 229 B rectissime qvidem sententiam explicavit Neander (de Jul. p. 142), sed legendum non ut ille coniecit ὂν (pro ὅπου), sed ποῦ,

vel potius nihil mutandum, cum Jul. étiam ap. Cyrill. p. 276 E ἀνθ' ὅτου interrogative dicat. Liban. orat. fun. I, 622 (Reisk.) legendum: εἰ μὴ (pro μὲν) τὸ συνεῖναι θεοῖς χεῖρον ἡγεῖσθε (pro ἡγεῖσθαι) τοῦ τοῖς ἀνθρώποις.

XII.

Juven. sat. VI, 461-466 Madvigii versuum transpositioni vulgata lectio praeferenda est.